

**O‘ZBEKISTONDA YASHIRIN IQTISODIYOTNI QISQARTIRISHDA
RAQAMLI SOLIQ TIZIMINING ROLI****РОЛЬ ЦИФРОВОЙ НАЛОГОВОЙ СИСТЕМЫ В СОКРАЩЕНИИ
ТЕНЕВОЙ ЭКОНОМИКИ В УЗБЕКИСТАНЕ****THE ROLE OF THE DIGITAL TAX SYSTEM IN REDUCING THE SHADOW
ECONOMY IN UZBEKISTAN**

Xayriyeva Chinara Baxtiyor qizi

Jamoat xavfsizligi universiteti

Iqtisodiyot yo‘nalishi 3-bosqich talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada O‘zbekistonda kuzatilmaydigan va yashirin iqtisodiyot ko‘lamini qisqartirishda raqamli soliq ma‘murchiligi vositalarining ta’siri rasmiy makroiqtisodiy statistika hamda me‘yoriy-huquqiy hujjatlar asosida tadqiq etilgan. Tadqiqotda qiyosiy-statistik va tizimli tahlil usullari yordamida kuzatilmaydigan iqtisodiyotning tarkibiy dinamikasi (norasmiy va yashirin segmentlar), tarmoqlar kesimidagi taqsimoti hamda elektron hisobvara-faktura (EHF), onlayn nazorat-kassa mashinalari (onlayn-NKM), yagona QR-kod va majburiy naqdsiz hisob-kitob mexanizmlarining fiskal samaradorligi baholangan. Empirik tahlil natijalari kuzatilmaydigan iqtisodiyotning YaIMdagi ulushi 2024-yildagi 34,8 foizdan 2026-yil birinchi choragida 22,9 foizga tushganini, biroq bu qisqarish asosan norasmiy bandlikni legallashtirish hisobiga yuz berib, yashirin iqtisodiyotning o‘zi (7,5–7,9 foiz) hamda qishloq xo‘jaligi (60,5 foiz) va xizmatlar (23 foiz) tarmoqlaridagi noformal aylanma barqaror saqlanib qolayotganini ko‘rsatdi. Maqola yakunida raqamli nazorat xarajatlarini optimallashtirish, keshbek tizimidan intellektual xavf-tahlil modeliga o‘tish va kichik biznesning raqamli moslashuvini rag‘batlantirish bo‘yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: yashirin iqtisodiyot, kuzatilmaydigan iqtisodiyot, norasmiy sektor, raqamli soliq ma‘murchiligi, elektron hisobvara-faktura, onlayn nazorat-kassa mashinalari, naqdsiz to‘lovlar, soliqlardan bo‘yin tovlash.

Аннотация. В данной статье на основе официальной макроэкономической статистики и нормативно-правовых актов исследовано влияние инструментов цифрового налогового администрирования на сокращение масштабов

ненаблюдаемой и теневой экономики в Узбекистане. С применением методов сравнительно-статистического и системного анализа оценена структурная динамика ненаблюдаемой экономики (неформальный и теневой сегменты), её отраслевое распределение, а также фискальная результативность электронных счетов-фактур (ЭСФ), онлайн-контрольно-кассовых машин (онлайн-ККМ), единого QR-кода и обязательных безналичных расчётов. Результаты эмпирического анализа показали, что доля ненаблюдаемой экономики в ВВП снизилась с 34,8% в 2024 году до 22,9% в первом квартале 2026 года, однако это сокращение произошло преимущественно за счёт легализации неформального сектора, тогда как собственно теневая экономика (7,5–7,9%) и неформальный оборот в сельском хозяйстве (60,5%) и сфере услуг (23%) остаются устойчивыми. В заключении разработаны научно-практические предложения по оптимизации издержек цифрового контроля, переходу от кешбэк-механизма к интеллектуальной модели риск-анализа и стимулированию цифровой адаптации малого бизнеса.

Ключевые слова: теневая экономика, ненаблюдаемая экономика, неформальный сектор, цифровое налоговое администрирование, электронный счёт-фактура, онлайн-ККМ, безналичные платежи, уклонение от налогов.

Abstract. This study examines the impact of digital tax administration tools on reducing the scale of the non-observed and shadow economy in Uzbekistan based on official macroeconomic statistics and regulatory frameworks. Using comparative statistical and systems analysis methods, the paper evaluates the structural dynamics of the non-observed economy (informal and shadow segments), its sectoral breakdown, and the fiscal effectiveness of electronic invoicing (E-invoice), online cash registers (online-CCR), unified QR-code payments, and mandatory cashless settlements. Empirical findings indicate that while the share of the non-observed economy in GDP declined from 34.8% in 2024 to 22.9% in the first quarter of 2026, this reduction was driven primarily by formalizing household and informal activities, whereas the core shadow economy (7.5–7.9%) and informal turnover in agriculture (60.5%) and services (23%) remain persistent. The article concludes with practical policy recommendations focused on optimizing digital compliance costs, transitioning from fiscal cashback subsidies to an intelligent risk-analysis model, and supporting the digital adaptation of small businesses.

Keywords: shadow economy, non-observed economy, informal sector, digital tax administration, electronic invoice, online cash register, cashless payments, tax evasion.

Kirish

Yashirin iqtisodiyotning yuqori darajada saqlanib qolishi davlat byudjeti daromadlar bazasini qisqartiruvchi, halol soliq to'lovchilar o'rtasida sog'lom raqobat muhitini izdan chiqaruvchi hamda mehnat bozorida ijtimoiy kafolatlardan mahrum bo'lgan norasmiy bandlikni keltirib chiqaruvchi jiddiy makroiqtisodiy muammodir. Iqtisodiy tahlillarga ko'ra, O'zbekistonda 1996–2026-yillar mobaynida yashirin va norasmiy faoliyatning mamlakat yalpi ichki mahsulotidagi (YaIM) ulushi turli bosqichlarda 30 foizdan 50 foizgacha bo'lgan oraliqda tebranib kelgan [13]. Shu bois so'nggi yillarda iqtisodiyotni rasmiylashtirish va soliq ma'murchiligini raqamlashtirish davlat iqtisodiy siyosatining eng ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi.

Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlariga tayansak, olib borilgan chora-tadbirlar natijasida kuzatilmaydigan iqtisodiyotning YaIMga nisbatan ulushi 2024-yildagi 34,8 foizdan 2025-yil yakunida 26,9 foizgacha qisqargan bo'lib, uning nominal hajmi 498,04 trln so'mni (yoki qariyb 39,62 mlrd AQSh dollarini) tashkil etdi [1]. Davlat rahbari tomonidan qabul qilingan strategik hujjatlarda 2030-yilga qadar kuzatilmaydigan iqtisodiyot ulushini 1,3–2 baravarga qisqartirish, savdo va xizmat ko'rsatish sohasidagi aholi to'lovlarida naqdsiz hisob-kitoblar salmog'ini 75 foizga yetkazish hamda rasmiy band aholi sonini 14 million nafarga olib chiqish maqsadli ko'rsatkich sifatida belgilangan [4; 5]. Biroq umumiy ko'rsatkichlar pasayayotgan bo'lsa-da, yashirin iqtisodiyotning yadro qismi va ayrim tarmoqlardagi noformal aylanma hanuz yuqoriligicha qolmoqda [2; 3].

Mazkur tadqiqotning maqsadi O'zbekistonda kuzatilmaydigan va yashirin iqtisodiyotning tarkibiy o'zgarishlarini tahlil qilish, raqamli soliq tizimi vositalarining fiskal hamda institutsional samaradorligini baholash va yashirin aylanmani qonuniy sektorga jalb etish bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili va tadqiqot metodologiyasi

Iqtisodiy adabiyotlarda kuzatilmaydigan iqtisodiyotning shakllanishi va soliqdan bo'yin tovlash sabablari ko'p omilli jarayon sifatida talqin etiladi. Nazariy va uslubiy tadqiqotlarda yashirin iqtisodiyot ko'lamiga faqatgina soliq stavkalarining yuqoriligi emas, balki ichki va tashqi mehnat migratsiyasi, rasmiy bandlikdagi ijtimoiy himoya mexanizmlarining zaifligi hamda davlat institutlari faoliyatining samaradorlik darajasi bevosita ta'sir ko'rsatishi asoslab berilgan [10]. Xususan, xo'jalik yurituvchi subyektlarning soliq majburiyatlaridan qochish qarori to'rtta asosiy omil bilan izohlanadi: birinchidan, tadbirkor tomonidan soliq to'lash va rasmiy hisob yuritish

xarajatlarining qonuniy faoliyat beradigan ustunliklardan yuqori deb baholanishi; ikkinchidan, naqd pul aylanmasining soliq organlari monitoringidan chetda qolish imkoniyati; uchinchidan, rasmiy ish haqi va ijtimoiy badallarning xodim hamda ish beruvchi uchun yetarli rag‘bat yaratmasligi; to‘rtinchidan, ayrim hollarda soliq ma‘murchiligining murakkabligi va nazorat idoralariga bo‘lgan institutsional ishonchning pastligi.

So‘nggi yillarda chop etilgan ilmiy ishlarda yashirin iqtisodiyotni qisqartirishda ma‘muriy majburlov choralaridan ko‘ra raqamli fiskal instrumentlarning samaradorligi yuqori ekani ta‘kidlanmoqda [11]. Jumladan, soliq ma‘murchiligini raqamlashtirish va inson omilini cheklash korrupsiyaviy xavflarni kamaytirishning xalqaro huquqiy standarti sifatida e‘tirof etiladi [8]. Mahalliy tadqiqotchilar elektron ro‘yxatga olish, elektron hisobvaraq-faktura (EHF), onlayn nazorat-kassa mashinalari (onlayn-NKM), QR-kodli to‘lovlar, idoralararo ma‘lumotlar integratsiyasi va sun‘iy intellekt algoritmlariga asoslangan tahlilni norasmiy bandlikni legallashtirishning eng muhim dastaklari sifatida ko‘rsatadilar [12; 13]. Shuningdek, keshbek va raqamli markirovkalash kabi vositalarni tahlil qilgan mualliflar byudjetdan doimiy moliyaviy rag‘bat talab qilmaydigan “intellektual nazorat modeli”ga o‘tish zarurligini ilgari surmoqda [9].

Ushbu maqolada kuzatilmaydigan iqtisodiyot dinamikasi va raqamli soliq instrumentlari ta‘sirini o‘rganishda qiyosiy-iqtisodiy tahlil, tarkibiy va dinamik statistik guruhlash, me‘yoriy-huquqiy hujjatlar kontent-tahlili hamda tizimli yondashuv usullari qo‘llanildi. Tadqiqotning axborot bazasini O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarorlari va qonunchilik hujjatlari [7; 14], Milliy statistika qo‘mitasi hamda Soliq qo‘mitasining 2024–2026-yillardagi rasmiy statistik ma‘lumotlari [1; 2; 3; 4], shuningdek, xalqaro va mahalliy ilmiy nashrlardagi empirik tahlillar [8; 9; 11; 12; 13] tashkil etdi.

Tahlil va natijalar

Makroiqtisodiy hisob-kitoblarda kuzatilmaydigan iqtisodiyot ikki tarkibiy bo‘g‘inga — norasmiy iqtisodiyot (ro‘yxatdan o‘tmasdan faoliyat yurituvchi uy xo‘jaliklari va jismoniy shaxslar mehnati) hamda yashirin iqtisodiyotga (ro‘yxatdan o‘tgan subyektlar tomonidan soliqdan qochish maqsadida yashirilgan daromad va aylanma) ajratiladi. Rasmiy statistikaga ko‘ra, 2025-yil yakunida norasmiy iqtisodiyotda yaratilgan yalpi qo‘shilgan qiymat 351,04 trln so‘mni (YaIMning 19,0 foizi), yashirin iqtisodiyot hajmi esa 147 trln so‘mdan ziyodni (YaIMning 7,9 foizi)

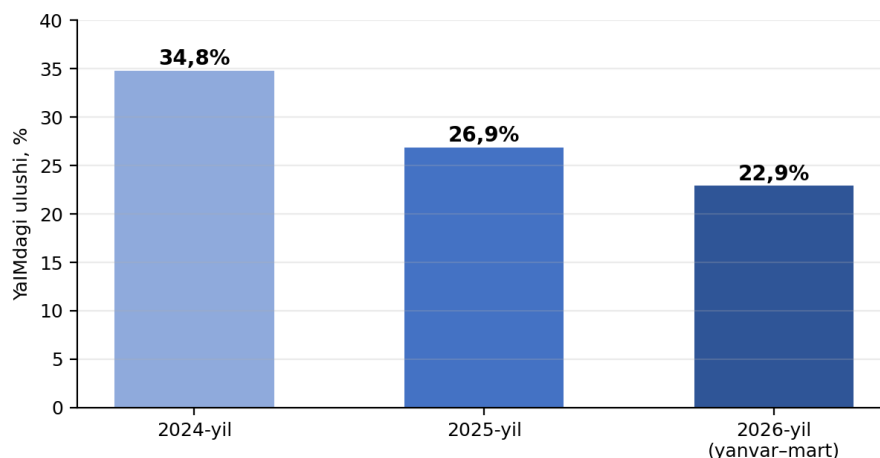
tashkil etgan [1]. 2026-yilning yanvar–mart oylariga kelib, kuzatilmaydigan iqtisodiyotning umumiy ulushi 22,9 foizgacha tushdi (1-jadval).

1-jadval.

O‘zbekistonda kuzatilmaydigan iqtisodiyotning tarkibiy dinamikasi (YaIMga nisbatan, foizda) [1; 2]

№	Tarkibiy ko‘rsatkichlar	2025-yil yakuni	2026-yil (yanvar–mart)
1	Kuzatilmaydigan iqtisodiyotning YaIMdagi jami ulushi	26,9%	22,9%
2	Norasmiy iqtisodiyot (uy xo‘jaliklari va jismoniy shaxslar sektori)	19,0%	15,4%
3	Yashirin iqtisodiyot (yashirilgan korporativ va tadbirkorlik aylanmasi)	7,9%	7,5%

1-jadval va 1-rasm ma’lumotlarining qiyosiy tahlili juda muhim iqtisodiy qonuniyatni namoyon etadi: 2024-yildagi 34,8 foizlik ko‘rsatkichdan 2026-yil birinchi choragidagi 22,9 foizgacha bo‘lgan sezilarli pasayish [1; 2] asosan norasmiy sektorning (19,0 foizdan 15,4 foizga) qisqarishi hisobiga ro‘y bergan. Ya’ni, o‘zini o‘zi band qilgan fuqarolar va kichik uy xo‘jaliklarini raqamli ro‘yxatga olish o‘z samarasini bergan bo‘lsa-da, yuridik shaxslar va yirikroq tadbirkorlik subyektlari hissasiga to‘g‘ri keluvchi yashirin iqtisodiyot ulushi (7,9 foizdan 7,5 foizga) deyarli o‘zgarishsiz qolgan.

1-rasm. Kuzatilmaydigan iqtisodiyotning YalMdagi ulushi dinamikasi, foizda
(Manba: [1; 2] ma'lumotlari asosida; 2024–2025-yillar yillik, 2026-yil yanvar–mart yakuni).

2026-yilning birinchi yarim yilligi (yanvar–iyun) yakunlariga ko'ra, mamlakatda kuzatilmaydigan iqtisodiyotning yalpi qo'shilgan qiymati 245,5 trln so'mni tashkil qilib, shundan 165,5 trln so'mi uy xo'jaliklari va jismoniy shaxslar faoliyatiga, 80,0 trln so'mi esa yashirin iqtisodiyotga to'g'ri keldi [3]. Tarmoqlar kesimida tahlil qilinganda, eng yuqori noformal ulush qishloq, o'rmon va baliqchilik xo'jaligida (60,5 foiz), xizmat ko'rsatish sohasida (23,0 foiz) hamda qurilish tarmog'ida (17,8 foiz) kuzatilib, sanoat tarmog'ida bu ko'rsatkich nisbatan past — 6,7 foiz darajasida qayd etilgan [3].

Naqd pul aylanmasining yuqoriligi soliq bazasini yashirish uchun asosiy texnik imkoniyat yaratadi, chunki naqd operatsiyalarda raqamli iz qolmaydi. Shu sababli davlat tomonidan yirik va ijtimoiy ahamiyatli bitimlarni naqdsiz shaklga o'tkazish bo'yicha qat'iy me'yorlar joriy etildi: 2026-yil 1-apreldan e'tiboran davlat xizmatlari, kommunal to'lovlar (elektr energiyasi, tabiiy gaz, ichimlik suvi), alkohol va tamaki mahsulotlari, yoqilg'i-energetika sotuvi, qiymati 25 mln so'mdan yuqori bo'lgan tovar va xizmatlar savdosi, shuningdek, ko'chmas mulk hamda avtotransport vositalari oldi-sotdisi faqat bank kartalari yoki elektron to'lov tizimlari orqali amalga oshirilishi belgilandi [5].

Ayni paytda raqamli soliq ma'murchiligining texnologik yadrosini elektron hisobvaraqa-faktura (EHF) tizimi va Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 23-noyabrdagi 943-son qarori asosida joriy etilgan onlayn nazorat-kassa mashinalari (onlayn-NKM) tashkil etmoqda [7]. Rasmiy ma'lumotlarga ko'ra, respublika bo'yicha o'rnatilgan onlayn-NKM va virtual kassalar soni 140 mingga yetgan, korxonalar o'rtasidagi

ulgurji bitimlar to'liq EHF orqali qog'ozsiz rasmiylashtirilmoqda [8]. Natijada soliq hisobotlarini inson omilisiz avtomatik shakllantirish darajasi yer va mol-mulk soliqlari bo'yicha 100 foizga, qo'shilgan qiymat solig'i (QQS) bo'yicha 88 foizga hamda aylanmadan olinadigan soliq bo'yicha 81,3 foizga yetkazildi [8] (2-jadval).

2-jadval.

O'zbekistonda qo'llanilayotgan raqamli soliq nazorati vositalari va ularning funksional ko'rsatkichlari [5; 6; 7; 8; 12; 14]

№	Raqamli soliq vositasi	Asosiy funksiyasi va qamrov ko'rsatkichi	Manba
1	Onlayn nazorat-kassa mashinalari (onlayn-NKM)	Chakana savdo operatsiyalarini real vaqt rejimida Soliq qo'mitasi bazasiga uzatish; 140 mingta apparat faoliyatda	[7; 8]
2	Elektron hisobvaraqa-faktura (EHF) tizimi	Xo'jalik yurituvchi subyektlar o'rtasidagi bitimlarni qog'ozsiz ro'yxatga olish va litsenziya shartlarini avtomatik tekshirish	[6; 8]

№	Raqamli soliq vositasi	Asosiy funksiyasi va qamrov ko'rsatkichi	Manba
3	Yagona QR-kodli to'lov standarti	2026-yil 1-iyuldan barcha chakana savdo va xizmat ko'rsatish subyektlari uchun majburiy elektron to'lov qabul qilish vositasi	[6]
4	Majburiy naqdsiz hisob-kitob tartibi	Kommunal to'lovlar, ko'chmas mulk, avtotransport va 25 mln so'mdan yuqori xaridlarni faqat bank va elektron tizim orqali o'tkazish	[5]
5	To'lov tashkilotlarining raqamli platformalari	O'zini o'zi band qilgan fuqarolarni masofaviy ro'yxatga olish, EHF rasmiylashtirish va hisobotlarni avtomatik yuritish	[12; 14]

Raqamli soliq instrumentlarining keng joriy etilishi makroiqtisodiy va byudjet ko'rsatkichlarida sezilarli natija berdi: so'nggi ikki yil davomida kuzatilmaydigan iqtisodiyot ulushining 35 foizdan 23 foiz atrofiga tushishi fonida davlat byudjetiga qo'shimcha 38 trln so'm soliq tushumlari undirildi, rasmiy sektorda band bo'lganlar

soni 8,5 million kishidan oshdi va rasmiy hisoblangan oʻrtacha oylik ish haqi 6,5 mln soʻmga yaqinlashdi [4].

Muhokama

Olingan empirik natijalar raqamli soliq maʼmurchiligi byudjet tushumlarini oshirish va kichik norasmiy faoliyatni roʻyxatga olishda yuqori samara berganini tasdiqlasa-da, tizimning uzoq muddatli barqarorligi bilan bogʻliq bir qator bahsli va muammoli jihatlarni yuzaga chiqaradi.

Fiskal ragʻbatlantirish xarajatlari va intellektual nazoratga oʻtish zarurati. Chakana savdoda isteʼmolchilar tomonidan xarid chekini talab qilish madaniyatini shakllantirish maqsadida joriy etilgan 1 foizlik soliq keshbeki jamoatchilik nazoratini kuchaytirishda muhim rol oʻynadi. Biroq tahlillar ushbu mexanizmning davlat byudjetiga yuki tez surʼatda ortib borayotganini koʻrsatadi: xususan, 2026-yilda aholiga toʻlab beriladigan keshbek xarajatlari 1,81 trln soʻmga yetishi prognoz qilingan [9]. Iqtisodchi mutaxassislar haqli ravishda taʼkidlaganidek, onlayn-NKM, EHF, tovarlarni raqamli markirovkalash hamda katta hajmli maʼlumotlar (Big Data) tahlili toʻliq ishlagan sharoitda byudjetdan doimiy subsidiya talab qiluvchi keshbek tizimidan bosqichma-bosqich xavfni avtomatik aniqlovchi “intellektual nazorat modeli”ga oʻtish fiskal jihatdan ancha tejamkor hisoblanadi [9].

Tadbirkorlar uchun huquqiy kafolatlar va raqamli moslashuv xarajatlari. Raqamli soliq nazorati tadbirkorlik muhitiga ikki yoʻnalishda taʼsir koʻrsatmoqda. Ijobiy jihatdan, qonunchilikda insofli soliq toʻlovchilar huquqlarini himoya qiluvchi meʼyorlar kuchaytirildi: kameral soliq tekshiruvda aniqlangan tafovutlarni asoslash uchun tadbirkor taqdim etgan hujjatlarni soliq organlari koʻrib chiqishi majburiy etib belgilandi, kamchiliklar muddatida bartaraf etilib, soliq va penyalar toʻliq toʻlangan taqdirda mansabdor shaxslar javobgarlikdan ozod etilishi qonuniylashtirildi [6]. Shu bilan birga, QQS summasini tekshiruvsiz tezlashtirilgan tartibda qaytarish imtiyozini soliqdan boʻyin tovlash jinoyatini sodir etgan subyektlarga nisbatan tatbiq etilmasligi halol biznes uchun raqobat ustunligini yaratadi [6]. Shuningdek, 2026-yildan boshlab Oʻzbekistonda soliq hisobiga turmasdan jismoniy shaxslarga elektron xizmat koʻrsatuvchi xorijiy internet-kompaniyalarga ogohlantirishdan soʻng 30 kun ichida roʻyxatdan oʻtish majburiyati yuklatilib, aks holda ularning faoliyati cheklanishi milliy va xorijiy subyektlar uchun teng soliq sharoitini taʼminlaydi [6].

Biroq masalaning ikkinchi tomoni ham borki, onlayn-NKM va raqamli hisob tizimlariga oʻtish jarayonida kichik tadbirkorlik subyektlari kassa apparati xaridi

(oʻrtacha 3 mln soʻm atrofida) hamda texnik xizmat koʻrsatish markazlariga toʻlanadigan oylik abonent toʻlovlari kabi qoʻshimcha moliyaviy yukka duch kelgan [15]. Agar mikro-biznes va qishloq xoʻjaligi ishlab chiqaruvchilari uchun raqamli infratuzilma xarajatlari arzonlashtirilmasa, ular naqd hisob-kitobda qolishga intilaveradi.

Yuqoridagi tahlil va muhokamalardan kelib chiqib, bugungi kunda Oʻzbekistonda yashirin iqtisodiyotni qisqartirishga toʻsqinlik qilayotgan oltita asosiy tizimli muammoni ajratib koʻrsatish mumkin: (1) kuzatilmaydigan iqtisodiyot tarkibida uy xoʻjaliklari va jismoniy shaxslarning norasmiy faoliyati ulushi (15,4–19,0 foiz) yuqoriligi va ularni standart soliq nazoratiga tortish qiyinligi [1; 2]; (2) tarmoqlar kesimida keskin nomutanosiblik mavjudligi — qishloq xoʻjaligida 60,5 foiz va xizmatlar sohasida 23,0 foiz faoliyat rasmiy hisobdan tashqarida qolayotgani [3]; (3) majburiy naqdsiz toʻlovlar faqat yirik (25 mln soʻmdan yuqori) va ayrim maxsus operatsiyalarni qamrab olib, kundalik chakana savdoda naqd pul aylanmasining yuqori saqlanib qolayotgani [5]; (4) kichik biznes subyektlari uchun onlayn-NKM va dasturiy taʼminotga xizmat koʻrsatish bilan bogʻliq raqamli moslashuv xarajatlari [15]; (5) soliq keshbeki mexanizmining davlat byudjetiga yuki (1,81 trln soʻm) yildan yilga oshib borayotgani [9]; (6) ayrim tadbirkorlik qatlamlarida soliq madaniyati va soliq maʼmurchiligiga boʻlgan institutsional ishonchning yetarli darajada emasligi [10].

Xulosa va takliflar

Tadqiqot natijalari Oʻzbekistonda raqamli soliq tizimi — elektron hisobvaraqq-faktura, onlayn-NKM, yagona QR-kod hamda majburiy naqdsiz hisob-kitob instrumentlari [5; 6; 7; 8] kuzatilmaydigan iqtisodiyotni qisqartirish va davlat byudjeti daromadlarini barqarorlashtirishning hal qiluvchi dastagiga aylanganini koʻrsatadi. 2024-yildan 2026-yilning birinchi choragiga qadar kuzatilmaydigan iqtisodiyotning YaIMdagi ulushi 34,8 foizdan 22,9 foizga tushgani va byudjetga qoʻshimcha 38 trln soʻm mablagʻ jalb etilgani buning yaqqol tasdigʻidir [1; 2; 4]. Shu bilan birga, yashirin iqtisodiyotning yadro qismi (7,5 foiz) hamda qishloq xoʻjaligi va xizmat koʻrsatish tarmoqlaridagi noformal faoliyat ulushi yuqoriligicha qolayotgani [2; 3] raqamli nazoratni iqtisodiy ragʻbatlantirish va institutsional ishonch choralari bilan uygʻunlashtirishni taqozo etadi.

Aniqlangan tizimli muammolarni hal etish va yashirin aylanmani qonuniy sektorga samarali jalb qilish maqsadida quyidagi amaliy takliflar ilgari suriladi:

1. Soliq to'lovchining yagona raqamli profilini shakllantirish: har bir xo'jalik yurituvchi subyekt bo'yicha EHF, onlayn-NKM, tijorat banklari, bojxona va bandlik organlari ma'lumotlarini yagona idoralararo bazada integratsiya qilib, sun'iy intellekt yordamida xavfga asoslangan (risk-oriented) kameral nazorat qamrovini kengaytirish.

2. O'zini o'zi band qilganlar va mikro-biznes uchun "bir tugmali" raqamli rejimni kengaytirish: tijorat banklari va to'lov tashkilotlarining mobil ilovalari orqali ro'yxatdan o'tish, yagona QR-kod orqali to'lov qabul qilish va soliq majburiyatlarini inson ishtirokisiz avtomatik hisoblash amaliyotini barcha xizmat turlariga tatbiq etish.

3. Chakana savdo va xizmat ko'rsatishda naqdsiz hisob-kitoblarni iqtisodiy rag'batlantirish: hududlardagi kichik savdo shoxobchalari uchun ekvayring va QR-kod orqali qabul qilingan to'lovlar bo'yicha bank komissiyasi stavkalarini pasaytirish hamda naqdsiz aylanma ulushi 80 foizdan oshgan mikro-subyektlarga soliq stavkasi bo'yicha chegirmalar berish.

4. Kichik tadbirkorlik subyektlarining raqamli moslashuv xarajatlarini qisqartirish: jismoniy onlayn-NKM qurilmalarini xarid qilish o'rniga bepul mobil virtual kassa ilovalaridan foydalanish ko'lamini kengaytirish hamda hududlarda EHF va raqamli hisobot bo'yicha bepul maslahat markazlarini tashkil etish.

5. Soliq keshbeki tizimini bosqichma-bosqich "intellektual tahlil" modeliga o'tkazish: byudjetning 1,81 trln so'mlik to'g'ridan to'g'ri keshbek xarajatlarini maqbullashtirish maqsadida keshbekni faqat yashirin aylanma xavfi yuqori bo'lgan sohalarida (umumiy ovqatlanish, maishiy va tibbiy xizmatlar, qurilish mollari) tabaqalashtirilgan holda qo'llash hamda elektron chek lotereyalari bilan to'ldirish.

6. Yashirin iqtisodiyot xavfini baholovchi platformani tarmoq va hududlar kesimida ochiqlash: ishga tushirilayotgan xavfni baholash platformasida qishloq xo'jaligi (60,5 foiz), xizmatlar (23 foiz) va qurilish (17,8 foiz) sohalaridagi tovar va pul oqimlari zanjirini shaffof monitoring qilish modulini joriy etish.

7. Soliq organlari va tadbirkorlar o'rtasida institutsional ishonchni mustahkamlash: kameral tekshiruvlarda tadbirkor taqdim etgan asoslovchi hujjatlarni xolis ko'rib chiqish jarayonini raqamli monitoring qilish, soliq nizolarini sudgacha elektron tarzda tezkor hal etish mexanizmini kuchaytirish.

8. Oliy ta'lim tizimida raqamli soliq savodxonligi va tahliliy tadqiqotlarni rivojlantirish: iqtisodiyot yo'nalishidagi oliy ta'lim muassasalari o'quv rejalariga

“Raqamli soliq ma’murchiligi va komplayens” amaliy modulini kiritish hamda talabalar ishtirokida hududiy yashirin iqtisodiyot omillarini o‘rganish bo‘yicha ilmiy-amaliy loyihalarni yo‘lga qo‘yish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. “O‘zbekistonda kuzatilmaydigan iqtisodiyot hajmi qariyb \$40 mlrdga yetdi” // Spot.uz tahliliy nashri, 2026-yil 26-yanvar. URL: <https://www.spot.uz/oz/2026/01/26/nonobservable-economy>
2. “O‘zbekistonda birinchi chorakda kuzatilmaydigan iqtisodiyot hajmi kamaydi” // Spot.uz tahliliy nashri, 2026-yil 1-may. URL: <https://www.spot.uz/oz/2026/05/01/hidden-economy>
3. “O‘zbekiston YaIMda norasmiy va yashirin iqtisodiyot ulushi — infografika” // Sputnik O‘zbekiston axborot agentligi, 2026-yil 20-avgust. URL: <https://oz.sputniknews.uz/20260820/uzbekistan-yashirin-iqtisodiyot-59828981.html>
4. “O‘zbekistonda yashirin iqtisodiyot xavfini baholovchi platforma ishga tushiriladi” // Spot.uz tahliliy nashri, 2026-yil 26-iyun. URL: <https://www.spot.uz/oz/2026/06/26/hidden-economy>
5. “1-apreldan avtomobil va ko‘chmas mulk uchun to‘lovlar faqat naqd pulsiz amalga oshiriladi” // Spot.uz tahliliy nashri, 2025-yil 10-dekabr. URL: <https://www.spot.uz/oz/2025/12/10/cashless-settlement/>
6. “2026-yildan O‘zbekistonda ro‘yxatdan o‘tmagan xorijiy onlayn servislar faoliyati cheklanadi” // Spot.uz tahliliy nashri, 2025-yil 10-dekabr. URL: <https://www.spot.uz/oz/2025/12/10/shadow-economy/>
7. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 23-noyabrdagi 943-son qarori. “Onlayn nazorat-kassa mashinalari va virtual kassa tizimi qo‘llanilishini ta’minlash chora-tadbirlari to‘g‘risida”. URL: <https://lex.uz/docs/-4603329>
8. Soliq ma’muriyatchiligini raqamlashtirish: O‘zbekistonda korrupsiyaviy xavflarni kamaytirishning xalqaro huquqiy standartlari // “Yangi O‘zbekiston” (Yuz.uz) nashri. URL: <https://yuz.uz/uz/news/soliq-mamuriyatchiligini-raqamlashtirish-ozbekistonda-korrupsiyaviy-xavflarni-kamaytirishning-xalqaro-huquqiy-standardlari>
9. “Cheklar uchun soliq keshbeki budjetga tobora qimmatga tushmoqda” // Gazeta.uz tahliliy nashri, 2026-yil 8-iyul. URL: <https://www.gazeta.uz/oz/2026/07/08/cashback/>

10. Yashirin iqtisodiyotning nazariy va uslubiy asoslari (o'quv qo'llanma) // Ziyonet ta'lim portali. URL: <https://api.ziyonet.uz/uploads/books/10000014/n3gdIe0ox6Whmfx.pdf>
11. Yashirin iqtisodiyotni qisqartirishda fiskal instrumentlarning samaradorligini oshirish yo'llari // Zenodo xalqaro ilmiy repozitoriysi, 2026-yil 2-sentabr. URL: <https://zenodo.org/records/22257110>
12. O'zbekistonda soliq tizimini raqamlashtirish orqali norasmiy bandlikni qisqartirish imkoniyatlari // Zenodo. DOI: 10.5281/zenodo.22989726. URL: <https://zenodo.org/records/22989726>
13. O'zbekistonda yashirin iqtisodiyot: baholash metodologiyasi, dinamikasi va qisqartirish istiqbollari (1996–2026-yillar tahlili) // “Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot” ilmiy jurnali, 2026, 4(2), 8–13-b. DOI: 10.5281/zenodo.18554296
14. O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksiga o'zgartirishlar loyihasi bo'yicha tushuntirish // O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. URL: https://api.mf.uz/media/filestore/Sharx_26-11.pdf
15. “Onlayn nazorat kassa mashinalari uchun mantiqsiz xarajatlar: tadbirkorlar dardini kim tinglaydi?” // Kun.uz tahliliy nashri. URL: <https://kun.uz/87973229>